

УДК 811.161.3'373.44:821.161.3

Барысенка Н. А. (Мазыр, Беларусь)

**СТЫЛІСТЫЧНАЯ РОЛЯ ЎСТАРЭЛАЙ ГРАШОВАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ
Ў МАСТАЦКІМ ТВОРЫ ГІСТАРЫЧНАГА ЖАНРУ**

Група ўстарэлай лексікі, якая прадстаўляе старажытную грашовую тэрміналогію, у мастацкім творы гістарычнага жанру выконвае функцыю дакладнай моўнай характарыстыкі эканамічнага становішча перыяду, пра які вядзецца апавяданне. У рамане Вольгі Іпатавай “Залатая жрыца Ашвінаў”, змест якога паслужыў крыніцай даследавання, яна дае ўяўленне аб канкрэтных грашовых сродках

як на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, так і на тэрыторыі некаторых замежных краін. З’яўляючыся разнастайнай паводле паходжання, часу і прасторы ўжывання, служыць выразным сродкам гістарычнай стылізацыі.

Дасягненне праўдзівасці ў мастацкім апавяданні гістарычнага жанру ў наш час становіцца ўсё больш складаным. Канкрэтныя факты, падзеі ў творах пра мінулае не могуць быць толькі фактамі. Дзеянне павінна разгортвацца ў такой моўнай прасторы, каб чытач не сумняваўся ў яго сапраўднасці. Гэта вымушае пісьменнікаў прыкладаць значныя намаганні ў пошуках моўных фактаў адпаведнага гістарычнага перыяду. Калі, напрыклад, апісваюцца ваенныя падзеі, то пашыраецца ўжыванне ўстарэлай ваеннай тэрміналогіі, а калі героі аказваюцца ў мірнай прасторы, то звычайна іх акружаюць рэчы, патрэбныя для штодзённых спраў, вырашэння эканамічных пытанняў і гэтак далей.

Безумоўна, адным з неабходных атрыбутаў жыццядзейнасці чалавека ў любы перыяд з’яўляюцца грашовыя адзінкі. У рамане Вольгі Іпатавай “Залатая жрыца Ашвінаў”, на матэрыяле якога праведзены аналіз, апісваюцца падзеі, што адбываліся ў перыяд існавання Вялікага Княства Літоўскага. Таму натуральна, што ў моўную прастору твора актыўна ўключаецца ўстарэлая грашовая тэрміналогія названага перыяду.

У артыкуле будзе дадзена семантычная, этымалагічная і тэкстаўтваральная характарыстыка названай групы лексем з выкарыстаннем ілюстрацыйнага матэрыялу. Найменні аналізуемай тэрміналогіі можна падзяліць на дзве групы – назвы грашовых адзінак, што выкарыстоўваліся на тэрыторыі старажытнай Беларусі, і назвы-экзатызмы.

Старажытную грашовую сістэму Вялікага Княства Літоўскага прадстаўляюць наступныя лексемы.

Ваверыца (< прасл. **veverica* ‘вавёрка’ – [1, с. 80]) як грашовая адзінка не атрымала шырокага распаўсюджання, аднак яе назва даволі часта сустракаецца ў творах гістарычнай тэматыкі ў якасці артэфекту даўніх падзей: *Вялікі князь Міндоўг рыхтаваў войска, имат грошай даставалі кавалі і збройнікі, чаканічыкі і сядзельнікі, але і ў княжацкую скарбніцу цяклі пенязі і ваверыцы, грыўны і талеры, бо набіраў сілу гандаль інашаземны* [2]. У Даль адзначае, што *ваверыцай* называўся ‘пушны звярок, якім плацілі дань’ [3, с. 174]. У старажытнарускай мове са значэннем ‘грашовая адзінка’ было вядома слова *векыша* ‘вавёрка’ [4, т. 1, с. 287]. Адсутнасць гэтага тэрміна ў помніках старабеларускай пісьменнасці сведчыць аб яго спарадычным ужыванні і нехарактэрнасці ў якасці грашовай адзінкі наогул.

Найменне **грыўня** (< *грыва* – [4, т. 2, с. 458]) ‘грашовая адзінка – злітак серабра вагой каля фунта’ [5, т. 2, с. 88] характарызуецца больш частотным ужываннем у якасці сродку плацяжу. У помніках старабеларускай пісьменнасці лексічныя адзінкі *гривна*, *гривня*, *грывна* са значэннем ‘грашовая адзінка’ былі вядомы з XIV ст. У гэты ж перыяд яны засведчаны з наступнымі значэннямі: ‘металічнае ўпрыгожанне, якое насілася на шыі’, і ‘адзінка вагі пераважна каштоўных металаў’ [6, с. 158–159]. Першапачаткова слова *грыўня* меў значэнне ‘жаночае ўпрыгожанне’. Паколькі на такое ўпрыгожанне ўжываліся залатыя і сярэбраныя манеты, назва *грыўня* набыла значэнне грашовай адзінкі. У Вялікім Княстве Літоўскім гэта была асноўная грашовая адзінка, кошт якой складаў 48 грошаў. Каштоўнасць грашовай адзінкі вызначалася яе вагой, і за яе назвай замацаваўся пэўны колькасны эквівалент. *Грыўня*, якая ўжывалася на Беларусі, важыла 195,9 г [7, с. 104]. На працягу пэўнага перыяду назва *грыўня* праяўляла ўстойлівасць і захоўвалася ў мове беларускага народа з той жа тэрміналагічнай функцыяй, але змяніўшы колькасны змест у адпаведнасці з існуючай сістэмай адліку грошай, абазначала ‘дзесяцікапеечную манету’ [8, с. 299; 5, т. 2, с. 88]. У мове рамана Вольгі Іпатавай аналізуемая моўная адзінка нярэдка сустракаецца і ў якасці назвы жаночага ўпрыгожання: *Побач з Войшалкам стаяла ягоная сястра – худзенькая дзевяцігадовая князёўна з заплеценымі на скронях тонкімі коскамі, з*

прадзетымі ў валасы колцамі, у кашулі, вышытай белымі ж нітамі, упрыгожанай шыйнай **грыўнай**; У кufры, што везлі з сабою слугі Райнера, яна знайшла залатыя і сярэбраныя манеты, **грыўны**, колты і завушніцы [2].

Шырокая распаўсюджанасць у якасці паўнавартаснай грашовай адзінкі і элементу ўпрыгожання дае магчымасць пісьменніцы ўжываць аналізуемую лексему з вобразным значэннем у складзе параўнальнага звароту: *У іх, я чула, мужчыны маюць столькі жонак, колькі пракормяць. А ты ж прыгажуня, пойдзеш, як залатая грыўна!* [2].

Агульнавядомай з дакументальных і мастацкіх гістарычных крыніц назвай грашовай адзінкі, якая так або інакш асацыіруецца з перыядам Вялікага Княства Літоўскага, з’яўляецца найменне **талер** (< польск. *taler, talar*, ад ням. *Taler* – [9, с. 316]) ‘сярэбраная манета’: *Жывена дастала кашалёк, падала яму сярэбраны талер. Альбрэхт падкінуў яго, прысвіснуў: – Ух ты! Ты і праўда слаўны хлопец* [2]. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы адзначае, што *талер* – ‘старажытная нямецкая манета’ [5, т. 5, кн. 1, с. 466]. Формы *талеръ, таляръ* ‘манета’ былі вядомы ў старабеларускіх помніках з другой паловы XVI ст. [9, с. 316]. Вартасць *талера* як грашовай адзінкі не была пастаяннай, яна вагалася ад 24 грошаў да 8 злотых [8, с. 300–301]. У мове беларускага народа найменне *талер*, дзякуючы шырокаму ўжыванню і позняму распаўсюджанню, захавалася са значэннем ‘устарэлай грашовай адзінкі’: *Налічылі тры талера ды купілі кавалера (з вуснай народнай творчасці) і для абазначэння ‘чужаземных грошай’: Яму сын прыслаў с Амерыкі таляроў* [10, с. 276].

І. Н. Колабава адзначае, што *талер* быў найвышэйшым срэбным наміналам манеты (палавінная фракцыя – паўталер) у Вялікім Княстве Літоўскім. Першыя *талеры* (аналагі цірольскіх гульдэнгрошэнаў, чаканеных з 1484 г.) з’явіліся ў 1518 г. у горадзе Іаахімсталь (зараз – горад Яхімаў, Чэхія). Іх назва звязана з другой часткай назвы горада. У Расіі за гэтымі манетамі замацавалася назва, звязаная з першай часткай слова, «яфімкі». *Талеры* – гэта былі высакапробныя масіўныя срэбныя манеты, якія заўсёды вырабляліся на добрым тэхнічным і мастацкім узроўні. Эмісіі ўласнай талернай манеты ў Рэчы Паспалітай мелі невялікія аб’ёмы, асноўнае месца ў манетным фондзе краіны займалі талеры заходнееўрапейскага паходжання. Увогуле талеры на тэрыторыі ВКЛ былі шырокараспаўсюджанай манетай, якая, нягледзячы на паходжанне, без перашкод паступала ў грашовае абарачэнне [11].

У ілюстрацыйным матэрыяле дапасаванне прыметніка *сярэбраны* выступае сродкам канкрэтызацыі намінатыўнай магчымасці разглядаемай лексічнай адзінкі.

У якасці дробнай грашовай адзінкі ў старажытнасці выступаў **пенязь** (< польск. *pieniądz*, ад свн *Pfenning* – [9, с. 241; 4, т. 3, с. 233–234]). *Пенязь* складаў 1/10 частку польскага гроша (а літоўскі або белы *пенязь* – 1/8 долю польскага гроша). У помніках старабеларускай пісьменнасці формы *пенязь, пенезь* ‘грашовай адзінка’ адзначаюцца з XV ст. [9, с. 241], з XVI ст. слова *пенязи* набывае больш абагульненае значэнне ‘грошы наогул’ [8, с. 299]. У сучаснай беларускай літаратурнай мове разглядаемая назва не захавалася.

Дробная грашовай адзінка, якую называе гістарызм **шэлег** (< польск. *szeląg*, ад ням. *Schilling* – [9, с. 361; 4, т. 4, с. 427]), у колькасным выражэнні вызначалася не адназначна: ад 6 капеек да 1/6 капейкі і да 1/8 капейкі [4, т. 4, с. 427]. У старажытнай пісьменнасці намінацыя *шэлягъ* ‘дробная манета’ занатавана ў XIV ст. [9, с. 361]. Слова *шэлег* страціла сваё рэальнае колькаснае значэнне пэўнай грашовай адзінкі, але ў сучаснай беларускай літаратурнай мове набыло стылістычна-экспрэсіўную афарбоўку як абазначэнне самай дробнай і нязначнай колькасці грошай: *Шэлега пры душы не мае* [8, с. 299]. Цікава, што ў тэксце рамана “Залатая жрыца Ашвінаў” назва гэтай грашовай адзінкі бытуе толькі ў складзе ўстойлівага спалучэння з вышэйпрыведзеным значэннем: *Жыццё ўжо гарэлага шэлегу не варта, – казаў Жывене; Жыццё маё гарэлага шэлегу не вартае, бо надта замучыўся я. Таму і не шкада пакідаць гэты свет* [2].

Другая група аналізуемай лексікі прадстаўлена назвамі-экзатызмамі, што даюць уяўленне аб устарэлай грашовай тэрміналогіі на тэрыторыі іншых дзяржаў.

Старажытная арабская сярэбраная манета была вядома пад назвай **дырхем** (< ар. *dirham*, ад грэч. *drachme* ‘драхма’ – [12, т. 1, с. 443]): *Тады прынёс ён у храм Ашвінаў усё, што зарабіў за вандроўныя гады, асабліва па вяртанні, дапамагаючы купцу-грэчніку: залатыя ланцужкі, зашытыя ў плашч з валю – грубага сукна, манеты-дырхемы і траянкі, запампаваныя ў посах вандроўніка* [2]. У помніках старабеларускай пісьменнасці грашовае адзінка **дырхем** не адзначаецца. Тэрмін **дырхем** бытуе і цяпер як ‘разменная манета Іарданіі і Кувейта, роўная 1/10 дынара’; ‘грашовае адзінка Марока, роўная 100 сантымам’ [12, т. 1, с. 443].

У прыведзеным прыкладзе сустракаецца найменне **траянкі** – манеты **Рымскай імперыі**, якія чаканіліся ў перыяд кіравання імператара **Дэцыя Траяна** [13]. У тэксе рамана тлумачыцца з дапамогай зноскі.

Намісма (грэч. *nomisma* – манета) – назва любой залатой манеты ў познерымскай і ранневизантыйскай імперыях; у Візантыйскай імперыі – назва соліда [14, с. 352]: *Калі вылечыш яго, атрымаеш залатую **намісму**; Даючы Жывене залатую **намісму**, коміт адабральна сказаў: У цябе тонкая і пяшчотная душа; Колькі залатых **намісмаў** аддаў гаспадар!; Адразу ж пасля таго, як атрымала ад Нікіфара залаты салід-**намісму** заказала рамесніку-чаканічыку медальён, падобны да храмавага, А назаўтра сабраўся ў дарогу Галдан Цэрэнхан. Коміт шчодра расплаціўся з ім: падарыў дзесяць залатых **намісмаў**, шаўковы ўсходні халат і саф’янавыя боты; Ён амаль сілай увапхнуў у каравыя далоні лекара новенькія **намісмы*** [2]. Як бачым, пісьменніца ў большасці выпадкаў выкарыстоўвае спалучэнне **залатая *намісма***, тым самым тлумачыць сутнасць каштоўнасці грашовага сродку – выраблены з золата. Выкарыстанне прыдатка **салід** суадносіць аналізуемую назву з грашовай сістэмай Візантыйскай імперыі.

У змест рамана аналізуемая моўная адзінка ўключаецца не толькі з чыста намінацыйным значэннем. У спалучэнні з колькасным лічэбнікам **дваццаць** дазваляе зразумець вартасць названай сумы грошай – яна давала магчымасць пераадолець шлях з Рыма да Новагародчыны: *І ўсё ж ён паспеў перадаць заёмны ліст, па якім яна магла атрымаць у Рыме **дваццаць залатых *намісмаў*** – суму, дастатковую для таго, каб дабрацца да Новагародчыны, і паслаў ганца ў Нікею, каб даведацца, што сталася з сынам Нікіфара* [2].

Названыя экзатызмы хаця і разглядаюцца як грашовае адзінкі іншых краін, але ў грашовае фонд ВКЛ яны, відаць, таксама маглі ўваходзіць, таму што з’яўляліся сродкамі рэалізацыі гандлёвых зносінаў і так ці інакш аказваліся ў казне дзяржавы.

Такім чынам, устарэлыя назвы грашовае адзінак у мове рамана Вольгі Іпатавай “Залатая жрыца Ашвінаў” з’яўляюцца разнастайнымі па сваім паходжанні, часе і прасторы ўжывання. Удала ўключаныя ў мастацкае апавяданне, з’яўляюцца выразным сродкам моўнай гістарычнай стылізацыі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: У 14 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – Т. 2. – 344 с.
2. Іпатава, В. Залатая жрыца Ашвінаў [Электронны рэсурс] / В. Іпатава. – Рэжым доступу: <https://nemaloknig.com/>. – Дата доступу: 20.02.2019.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 1989. – Т. 1. – 699 с.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогресс, 1986. – Т. 2. – 672 с.; 1987. – Т. 3. – 832 с.; 1987. – Т. 4. – 864 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984.

6. Гістарычны слоўнік беларускай мовы: У 37 вып. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – Вып. 7. – 303 с.
7. Скурат, К. У. Даўнія беларускія меры: Лексічны аналіз. / К. У. Скурат – Мінск, 1974. – 191 с.
8. Юрэвіч, А. К. Старажытныя беларускія меры / А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч // Беларускае і славянскае мовазнаўства: зб. арт. – Мінск, 1972. – С. 286–303.
9. Булыка, А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск, 1972. – 383 с.
10. Шатэрнік, М. В. Краёвы слоўнік Чэrvеньшчыны / М. В. Шатэрнік. – Мінск, 1929. – 328 с.
11. Колабава, І. Н. Нумізматыка : вучэб.-метад. комплекс / І. Н. Колабава ; М-ва культуры Рэспублікі Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2018. – С. 59.
12. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 1.– 736 с.; Т. 2. – 736 с.
13. Электронны рэсурс – Рэжым доступу: <https://ru.wikipedia.org>. – Дата доступу: 20.09.2019.
14. Струкава, С. М. Слоўнік архаізмаў і гістарызмаў (па творах беларускай мастацкай літаратуры і публіцыстыкі) / С. М. Струкава. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 655 с.